

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

“MÜASİR AZƏRBAYCAN CƏMİYYƏTİNDƏ SOSIAL TƏHLÜKƏSİZLİK PROBLEMİ (SOSİOLOJİ TƏHLİL)”

İxtisas: 6310.01 – Sosial problemlər

Elm sahəsi: Sosiologiya

İddiaçı: **Eyvazova Tutu Ramiz qızı**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI - 2021

Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin "Sosial elmlər və psixologiya" fakültəsinin "Sosiologiya" kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbərlər:

Fəlsəfə elmlər doktoru, professor
İzzət Əsrəf oğlu Rüstəmov

Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.
Fazil Qulammirzə oğlu Vahidov

Rəsmi opponetlər:

Fəlsəfə elmləri doktoru, professor.
Əyyub Sevdin oğlu Kərimov

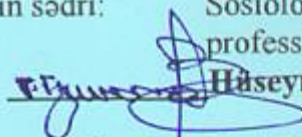
Sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Cavid Məhərrəm oğlu Məmiyev

Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Yaşar Paşa oğlu Əhmədov

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Bakı Dövlət Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən BFD 4.04 Birdəfəlik Dissertasiya Şurası

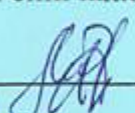
Dissertasiya şurasının sədri:

Sosiologiya elmləri doktoru,
professor

Hüseyn Tapdıq oğlu Qaraşov

Dissertasiya şurasının elmi katibi:

Sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

Səadət Davud qızı Məmmədova

Elmi seminarın sədri:

Fəlsəfə elmləri doktoru, professor
Qoşqar Cəlal oğlu Əliyev

DİSSERTASIYA İŞİNİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Müasir şəraitdə dünya inkişafının dinamizmi, eyni zamanda gərginlikləri və qeyri-müəyyənlikləri artır, konkret cəmiyyətlərin real vəziyyətlərində ciddi dəyişikliklər baş verir. Bu, bütövlükdə dünyada, habelə ayrı-ayrı cəmiyyətlərdə ümumilikdə təhlükəsizlik, o cümlədən də sosial təhlükəsizlik problemini son dərəcə aktuallaşdırır. Çünki təhlükəsizliyə olan tələbat insanların həyat fəaliyyətinin ən mühüm tələbatlarından biridir.

“Təhlükəsizlik” termini ən vacib dəyərlərə qarşı yönəlmiş təhlükədən müdafiə kimi başa düşülürsə, “milli təhlükəsizlik” ilk növbədə şəxsiyyətin (vətəndaşın), dövlətin və cəmiyyətin, həmçinin milli dəyərlərin və həyat tərzinin siyasi, hərbi, iqtisadi və b. təhdidlərdən müdafiə olunmasını nəzərdə tutur. Onun təmin olunmasının əsas prinsiplərini qanunilik, həyati vacib maraqların təmin olunması, vətəndaşın cəmiyyətin və dövlətin qarşılıqlı məsuliyyəti və beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminə inteqrasiyası təşkil edir. Milli təhlükəsizlikdən bəhs edərkən istənilən halda milli maraqların mahiyyətinə aydınlıq gətirilməsi tələb olunur. Bu nöqteyi-nəzərdən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2015-ci ilin birinci rübünün sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclasında öz nitqində səsləndirdiyi *“Bizim xarici siyasətimiz çox fəaldır, çevikdir, milli maraqlar üzərində qurulubdur və milli maraqlar bizim üçün ən prioritet məsələdir”*¹ fikri tədqiqatımızın aktuallığını bir daha göstərir.

Milli təhlükəsizliyə təhdid mümkün təhlükə deməkdir və insanların fəaliyyət sahəsinə (siyasi, iqtisadi, sosial, hüquqi, ekoloji, demografik və s.), öz mənşəyinə (xarici və ya daxili mənbələrdən qaynaqlanmasına), insanların iştirak səviyyələrinə (obyektiv və subyektiv, insanın məqsədyönlü yaxud məcburi şəkildə iştirakına) və nəha-

¹ 2015-ci ilin birinci ilinin yekunlarına dair Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin nitqi //Azərbaycan qəzeti. - 2015, 11 aprel. - №75(6929). – s. 1.

yət, reallaşma ehtimalına görə (potensial və real) təsnif oluna bilər.²

Təhlükəsizlik problemi ilə bağlı bir sıra ümumi məsələlər Azərbaycan Respublikasının Konsitusiyasında, müvafiq qanunlarda və ölkə başçılarının çıxışlarında öz əksini tapmışdır.³

Sosial təhlükəsizliyin nəzəri və metodoloji məsələləri M. Dзлиев, A. A. Ursul, V. Jmeneretskiy, V.Letinovski, K.Polilyax, V. Kovalyov, S. Kravçenko, Y. Kuznetsov, S. Petrov, D. Proyektor, R. Yarovskiy və b. tərəfindən araşdırılmışdır.⁴

² Həsənov Ə.M Azərbaycan Respublikasının milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasəti. Bakı, “ Letterpress” nəşriyyat evi, 2011, 440s, 74s

³ Azərbaycan Respublikasının Konsitusiyası. Rəsmi nəşr. Azərbaycan dilində. Bakı: Qanun, 2009, 67 s.; Milli Təhlükəsizlik haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu 03 avqust 2004; Əliyev, H. Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: [46 cildə] / H.Əliyev. - Bakı: Azərənşr, - c 2. – 1997. - 601 s, Əliyev, H. Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: [46 cildə] / H.Əliyev. - Bakı: Azərənşr, - c 1. – 1997. – 606 s, Əliyev, H. Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: [46 cildə] / H.Əliyev. - Bakı: Azərənşr, - c 3. – 1997. – 488 s, Əliyev, İ. H. “Təbii sərvətlərin təhlükəsizliyi və dəyişən qlobal güc” mövzusunda keçirilən Münhen Beynəlxalq Təhlükəsizlik konfransında çıxış // Azərbaycan qəzeti. - 2010-cu il 7 fevral, № 28. s. 2, Əliyev, İ. H. İnkişaf-məqsədimizdir. [105 kitab] / İ. H. Əliyev Bakı: Azərənşr, - Kitab 72. - 2018. 399, [1], Əliyev, İ. H. İnkişaf-məqsədimizdir. [105 kitab] / İ. H. Əliyev Bakı: Azərənşr, - Kitab 73. - 2018. 399, [1] s, Əliyev, İ. H. İnkişaf-məqsədimizdir [105 kitab]. / İ. H. Əliyev Bakı: Azərənşr, - Kitab 70. - 2018. - 390[2] s, Əliyev, İ. H. İnkişaf-məqsədimizdir. [105 kitab] / İ. H. Əliyev Bakı: Azərənşr, - c71. - 2018. 407s

⁴ Дзлиев, М. И. Проблемы безопасности: теоретико-методологический аспект. / Дзлиев М.И., Романович А.Л., Урсул А.Д. Москва: Друг, - 2001. -191с.; Жмеренецкий, В. Ф. Теория безопасности социальных систем. Учебное пособие. / Жмеренецкий В.Ф, Летуновский В.В, Полулях К.Д. Москва: НОУ ВПО, - 2012. - 184с.; Ковалев В. Н. Социология управления социальной сферой: Учебное пособие для вузов. / Москва: Академический Проект, - 2013. – 240 с.; Кравченко, С.А. Социология риска и безопасности Учебник и практикум для академического бакалавриата./ Москва: Юрайт, - 2017. - 302с.; Кузнецов, В. Н. Идеология развития России. / Москва: Книга и бизнес, - 2010. - 500 с.; Национальные интересы и проблемы безопасности в меняющемся мире // Материалы семинара. Отв. ред. К.С.Гаджиев, Г.В.Каменская, Э.Г.Соловьев. М: ИММОРАН, 2003, 128с.; Основы социального государства: учеб. пособие для академического бакалавриата М.: Юрайт, 2016, 138 с.; Петров, С. В. Социальные опосности и защита от них Учебное пособие / Москва: КнаРус, - 2017. - 272с.; Проектор, Д. М. Политика и безопасность. / Москва: Наука, -1988. -190с.; Прохожева, А. А. Общая теория национальной

Milli inkişafı və təhlükəsizlik problemlərinin beynəlxalq, regional və lokal səviyyələrdə siyasi baxımdan təhlilinə dair yerli tədqiqatçılardan A.Həsənov, Q.Paşayeva, E.Hacalıyev, R.Mehdiyev, Ə.Həsənov, Ş.İbadov, M.İbrahimov və b. əsərlərini göstərmək olar.⁵

Xarici tədqiqatçılardan V.Bıkov, A.Loqunov, A.Makeyev, Kan Sam Qunun, Öymen Onurun və b. Milli inkişaf və təhlükəsizlik problemlərini beynəlxalq, lokal və qlobal səviyyələrdə araşdırmışdılar.⁶

Sosial təhlükəsizlik və onun müxtəlif sahələri yerli tədqiqatçı-

безопасности: Учебник / Москва: РАГС, - 2002. - 320с.; Яповский, Р. Глобальные изменения и социальная безопасность. / Москва: Букинистическое издание, - 1999. - 358с.

⁵ ; Гасанов А.М. Современные международные отношения и внешняя политика Азербайджана. Баку, Şərq-Qərb 2007,704 с.; Paşayeva, Q. Ə.Müasir dövrdə Avropada və Cənubi Qafqazda regional münaqişələr və onların nizamlanması ətrafında diplomatik-siyasi mübarizə: monoqrafiya / Q. Ə. Paşayeva. - Bakı: Elm və təhsil, - 2013. - 392 s; Hacalıyev, E. B. Siyasi demokratiya və cəmiyyətin siyasi modernləşməsi: monoqrafiya / E. B. Hacalıyev. - Bakı: Mütərcim, - 2015. - 356 s; Mehdiyev, R. Ə Milli məfkurə, dövlətçilik, müstəqillik yolu ilə (iyun 1971-iyun 2001): [2 cildə] / R.Ə.Mehdiyev . Bakı: Şərq-Qərb, - c. 1.- 2008. - 582 s; Həsənov, Ə. M Azərbaycan Respublikasının milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasəti / Ə. Həsənov. – Bakı: Letterpress, - 2011. - 440s; Həsənov, Ə. M. Geosiyasət: nəzəriyyələri, metodologiyası, aktorları, tarixi, xarakteristikası, anlayışları: dərslik / Ə. M. Həsənov. - Bakı: Ayrara-3, - 2010.- 604 s; Həsənov, Ə. M. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Dərslik / Əli Həsənov. - Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, - 2005. - 752 s; Həsənov, H. Ümummillî lider Heydər Əliyevin ermənilərin işğalçılıq siyasətinin və azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırımının ifşa olunmasına rolu // Xalq qəzeti. - 2013, 13 dekabr. - №348. – s. 2; İbrahimov, M. Xarici siyasətdə milli mənafe amili // Bakı: - Dirçəliş - XXI əsr jurnalı, - 2010. İyul, Avqust, 147-148 / s. 202-208; İbadov, Ş. “Qloballaşanma, müasir dövlət və yeni tələblər // Bakı: - Tarix və onun problemləri, Nəzəri, elmi, metodik jurnal, -2014. №4, - s. 197-203;

⁶Быков, В.Н. Международная безопасность: прошлое, настоящее, будущее. / Москва: ИМЭМО РАН, - 2006. - 219с.; Логунов, А. Б. Региональная национальная безопасность. / Москва: Вузовский учебник, - 2009. - 432с.; Кан Сам Гу. Этно-национальные конфликты в Закавказье и Центральной Азии в контексте их геополитического положения. / Москва: ИМЭМО РАН, - 2005. - 198с.; Makeev, A. V. Политика и безопасность. Монография. / Москва: Щит-М, - 1998. - 270 с.; Öymen, Onur. Ulusal çıkarlar: küreselleşme çağında ulus-devleti korumak. / İstanbul: Remzi Kitapevi, - 2005. - 484s.

lar tərəfindən araşdırılmışdır. Bu tədqiqatçılardan S. Mehbaliyev, R.İsgəndərov məşğulluq məsələlərini, Ə.Nağıyev və R. Mürşüdoğ, H. Rəcəbli, S.Məmmədova, R. Məmmədova sosial müdafiənin təkmilləşdirilməsindəki problemləri, tədqiq etmişdirlər.⁷

İ.Rzayev, T.Sərdarov sosial təhlükəsizliyi sosial-iqtisadi inkişaf kontekstində, M.M.Quluzadə, R. Məcidbəyli, insan resurslarının idarə edilməsi fonunda, T.Allahyarova A.N.Abbasbəyli, İbadov Ş, İ.R.Məmmədov qloballaşma müstəvisində tədqiq etmişlər.⁸

Xarici alimlərdən, sosial təhlükəsizliyin bir sıra sahələri D.Akimov, T.Alekseyeva, İ. Boqdanova, N. Qafiatullina, V.Qafner, L. Zabar, S. Petrov, F.Vereşegina, S. Samıgin, A. Suşko və V. Suşko,

⁷Mehbaliyev, S.S. Məşğulluq./ S.S. Mehbaliyev, R.K İsgəndərov. - Bakı: Çayıoğlu, - 2001. - 80s.; Nağıyev, Ə. T. Sosial müdafiənin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri. / Ə.T. Nağıyev, R.İ. Mürşüdoğ - Bakı: Səda, - 2002. - 134s.;Nağıyev, N. T. Azərbaycan Respublikasında sosial təminatın konstitusion və hüquqi əsasları: monoqrafiya / N. T. Nağıyev. - Bakı: Qanun, - 2010. - 180 s.; Rəcəbli, H.M. Azərbaycan Respublikasının sosial müdafiə sistemi. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. / H.M.Rəcəbli. - Bakı : MBM, - 2012. - 408s.; Məmmədova, S. D. Sosial dövlət modelləri (inkişaf etmiş ölkələrin nümunəsində / Bakı: AVROPA nəşriyyatı, - 2019. - 208 s.; Məmmədova, R.O Sosial işə giriş. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. / R.O Məmmədova Bakı, Ecoprint, - 2019. - 208 s.

⁸ Rzayev, İ. M. Azərbaycan Respublikasında regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafı: mövcud vəziyyət və gələcək perspektivlər: monoqrafiya / İ. M. Rzayev. - Bakı: Elm, - 2010. - 468 s.; Sərdarov, T. Ə. Azərbaycan Respublikasında regionların sosial infrastrukturunun tənzimlənməsi problemləri: monoqrafiya / T. Ə. Sərdarov. - Bakı: Elm, - 2010. - 270 s.; Quluzadə, M. M. İnsan amili və Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi: monoqrafiya / M. M. Quluzadə; - Bakı: Nurlar NPM, - 2015. - 304 s.; Məcidbəyli, R. X. İnsan resurslarının idarə edilməsi: insan resurslarının idarə edilməsinin meydana gəlməsi, anlayışı və tarixi inkişaf prosesi / R. X. Məcidbəyli.- Bakı: Bilik, - 2013.- 112 s.; Allahyarova, T. B Qloballaşma inteqrasiya və ekoloji problemlərin yeni həlli imkanları // "Azərbaycanın ekoloji problemləri" Respublika elmi - praktiki konfransı, - Bakı: - ABU, - 2005, s.36-40.; Abbasbəyli, A. N. Qloballaşan dünyada milli dövlət: dərs vəsaiti / A. N. Abbasbəyli. - Bakı: - Elm və Təhsil,- 2015. - 228 s.; İbadov, Ş. "Qloballaşma, müasir dövlət və yeni tələblər // Bakı: - Tarix və onun problemləri, Nəzəri, elmi, metodik jurnal, -2014. №4, - s. 197-203. Məmmədov, İ.R Qloballaşma və müasirləşmə şəraitində fəlsəfənin aktuallığı haqqında [Mətn] / İ. R.Məmmədov.- Bakı: Təknur,- 2009. - 220s.;

L.Yakuşev və bir çox digərləri tərəfindən araşdırılmışdır.⁹

İnformasiya, ekoloji və qadınların sosial təhlükəsizliyi ilə əlaqədar məsələlər S.Barmen, V.Burkov, A.Şepkin, A.Kukuşkina, Q.Sillaste, F.Fyodorov və digər tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılmışdır.¹⁰

Sosial təhlükəsizliyin ayrı-ayrı ölkələr üzrə problemləri İ.Lavrenko, O. Novikov, A. Rəhimov, R. Həsənov (problemin sosioloji nöqteyi-nəzərdən tədqiqi) və digərləri tərəfindən öyrənilmişdir.¹¹

⁹ Акимов Д. И. Социальная безопасность и роль социального маркетинга в ее обеспечении // Методология, теория и практика социологического анализу сучасного суспильства: Збирник наукових праць. – Випуск 16. – Х.: ХНУ имени В. Н. Каразина. – 2010, 290–292 с.; Алексеева Т. А. Социальная безопасность личности в период неустойчивого развития социальной системы России // Социальная политика и социология. 2011. № 10 (76), 154–161 с.; Багданов И.Я. Безопасность личности и социума как основа совместной социальной политики государства и общества. М.: «Норма», 2015, 160 с.; Гафнер В.В, Петров С.В, Забара Л.И, Опасности социального характера и защита от них М: «Флинта», «Наука» 2012, 320 с.; Верещегина Ф.В. Самыгин, С.И, Гафиатулина Н.Х, Руденко А.М, Ю.Г.Волков Социология безопасности. Учебник .М.: «РИОР», «Инфра-М» 2017, 264 с.; Самыгин С. И, Верещегина А.В, Колесникова Г.И. Социальная безопасность. М: «Наука-Спектр, Дашков и Ко» 2012, 360 с.; Сушко В, Сушко А. Социальная безопасность и социальное самочувствие в России. М.: «Lap Lambert Academic Publishing» 2012, 144 с.; Якушев Л.П. Социальная защита: Учебное пособие. М: Редакция журнала «Пенсия», 1998, 159 с.

¹⁰ Бармен, С Разработка правил информационной безопасности. / Москва: Вильямс, - 2002. - 208 с.; Бурков, В.Н. Экологическая безопасность. / Бурков В.Н., Щепкин А.В. Москва: ИПУ РАН, - 2003. - 92 с.; Кукушкина, А. В. Экологическая безопасность, разоружение и военная деятельность государств: международно правовые аспекты. / Москва: ЛКИ, - 2008. - 176 с.; Силласте Г. Г, Женщина как объект и субъект социальной безопасности // Москва: Социологические исследования, - 1998, - № 12. 62-72.; Федоров, Ф. В. Информационная безопасность в мировом политическом процессе. / Москва: МГИМО, - 2006. - 220 с

¹¹ Логунов, А. Б. Региональная национальная безопасность. / Москва: Вузовский учебник, - 2009. - 432 с.

Лаврененко И.М Государственная социальная политика Российской Федерации: опыт и проблемы трансформации (80-е - первая половина 90-х годов XX столетия): Автореф. дис. д-ра ист. наук. М: 2000, 392 с.; Новикова, О. Социальная безопасность в Украине: возможности человеческого разви-

Mövcud ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, müəlliflər problemin müxtəlif aspektlərini işləyiblər, lakin onun sosioloji baxımdan dissertasiya tədqiqatı səviyyəsində araşdırılmasına ehtiyac vardır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini müasir şəraitdə Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizliyini şərtləndirən ictimai proseslər, predmetini isə cəmiyyətimizin təhlüksizliyində mühüm yerlərdən birini tutan sosial təhlüksizlik probleminin sosioloji təhlili təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədini müasir mərhələdə Azərbaycan cəmiyyətinin müxtəlif sahələrində sosial təhlükəsizliyin təmin olunmasının nəzəri və metodoloji aspektlərinin araşdırılması, bunların empirik sosioloji tədqiqat mövqeyindən araşdırılaraq qiymətləndirilməsi və bu sahədə mövcud problemlərin həlli istiqamətində bir sıra tövsiyələrin irəli sürülməsi təşkil edir. Bu məqsədə nail olmaq üçün tədqiqat prosesində aşağıdakı vəzifələrin həlli qarşıya qoyulmuşdur:

- “sosial təhlükəsizlik” anlayışının məzmun və mahiyyətini müəyyənləşdirmək, onun milli təhlükəsizliyin digər aspektləri ilə qarşılıqlı əlaqə və təsirinin təhlilini vermək, həmin təzahürlərə təsir imkanlarının artmasını müasir dövrün mühüm tələbatı kimi əsaslandırmaq;

- sosial təhlükəsizliyi mühüm sosial-tarixi fenomen kimi səciyələndirərək onun bir sistem kimi formalaşmasına və təkmilləşməsinə təsir göstərən amilləri və həmin amillərin dəyişilmə imkanlarını nəzərdən keçirmək;

- müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycanda milli təhlükəsizliyin, o cümlədən sosial təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün görülən tədbirləri kompleks şəkildə araşdırmaq, bu sahədəki çətinlikləri, əldə olunmuş nailiyyətləri, habelə meydana çıxan problemləri müəyyənləşdirmək;

тия. Монография / Киев: Lap Lambert Academic Publishing, - 2012. - 172с.; Рагимов, А. А. Трансформационные процессы и проблема национальной безопасности в Азербайджане. / Рагимов А. А, Гасанов Р.М. Баку: ИНФО, - 2003. - 150с..

- müasir Azərbaycan cəmiyyətində sosial təhlükəsizliyin təmin olunması istiqamətində dinamikani izləmək, bununla əlaqədar problemlərin həlli istiqamətində görülən işlərin nəticələri barədə müvafiq ümumiləşdirmələr aparmaq, həllini gözləyən məqamları müyyənləşdirmək, onların həlli yollarını araşdırmaq;

- sosial təhlükəsizliyin təmin olunması və təkmilləşdirilməsi istiqamətində elmi əsaslarla işlənilmiş sosial siyasətin rolunu göstərmək və bunların həlli üçün ölkənin iqtisadi və mədəni inkişafına təsir imkanlarını və mexanizmlərini araşdırmaq;

- 30 ilə yaxın bir müddətdə ölkəmizin milli təhlükəsizliyi üçün təhdidə çevrilmiş Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin 44-günlük müharibə nəticəsində başa çatması ilə ölkəmizin təhlükəsizliyi, o cümlədən sosial təhlükəsizliyinin təmin olunması sahəsində bu müddət ərzində və ondan sonrakı dövrdə həyata keçirilmiş və atılacaq addımlar haqqında mülahizələr irəli sürülməlidir.

Tədqiqatın metodları. Dissertasiyanın əsas nəzəri-metodoloji bazasını müasir sosial elmlərdə əsas metodoloji yanaşmalardan sayılan struktur-funksional metod təşkil edir. Həmçinin tədqiqat işində sistemlilik, hadisələr arasında qarşılıqlı əlaqə, inkişafda ziddiyyətlərin və ardıcılığın axtarılması, ümumiləşdirmə metodlarına da yer verilmişdir. Həmçinin dissertasiyanın nəzəri əsaslarını Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə dair rəsmi dövlət, habelə dövlətimizin siyasətinin əsasını təkil edən digər mənbələr təşkil edir. Nəzəri-metodoloji zəminin formalaşmasında Ümummilli lider Heydər Əliyevin və Prezident İlham Əliyevin nitqləri, çıxışları və müsahibələri araşdırmanın məlumat bazasında mühüm yer tutur.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar. Dissertasiyada müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar aşağıdakılardır:

1. Təhlükəsizliyin təmini prosesi milli inkişaf strategiyası, təhlükəsizlik sistemi və milli maraqlar anlayışı ilə bir başa bağlıdır.
2. Azərbaycan cəmiyyətinin təhlükəsizliyi problemi hələ müstəqillik illərinə qədərki dövrdə də mövcud olmuş və bununla əlaqədar tədbirlər o vaxtki dövrə uyğun şəkildə həyata keçirilmişdir.

3. 1991-ci il oktyabrın 8-də müstəqil Azərbaycan dövlətinin yarınması və milli təhlükəsizliyin təmin olunması prinsipinin rəhbər tutulması Azərbaycan cəmiyyətinin inkişafını təmin etməyə xidmət etmişdir. Eyni zamanda birinci Dağlıq Qarabağ müharibəsinin yaratdığı mürəkkəb sosial atmosfer cəmiyyətdə sosial durumu çətin vəziyyətə gətirib çıxarmışdır.
4. Azərbaycanın milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasətinin ən başlıca məqsədlərindən birini dövlətin ərazi bütövlüyü məsələsi tutur. Tarixi mənbələrin təhlili göstərir ki, Ermənistanın Azərbaycan dövlətinə qarşı təcavüzünün və ərazi iddialarının mahiyyətini özge torpaqları hesabına öz dövlətini yaratmaq və daha sonra müxtəlif yollarla bu dövlətin ərazisini genişləndirmək, “Böyük Ermənistan” adlanan xülyanı gerçəkləşdirməkdən ibarətdir.
5. Hazırda əhalinin sosial təhlükəsizliyinin təmin olunması ölkəmizdə sosial siyasətin vacib məsələlərindən olaraq qalmaqdadır. Sosial müdafiə sisteminin günün tələblərinə uyğun şəkildə təşkili, pensiya sisteminin daha da təkmilləşdirilməsi, və s. kimi məsələlərlə bağlı qəbul edilmiş dövlət proqramları və müxtəlif layihələr məhz sosial təhlükəsizliyin yüksək səviyyəyə qaldırılması məqsədini güdür.
6. Məşğulluq sosial təhlükəsizliyin mühüm amili olub dövlətin iqtisadi vəziyyətindən, ölkədə mövcud sülh şəraitindən, ölkə əhalisinin sıxlığından, relyefinin müxtəlifliyindən, ərazisinin iqlim şəraitindən, beynəlxalq qurumlarla əməkdaşlığından və s. məsələlərdən asılıdır.
7. Sosial, iqtisadi və mədəni islahatların uğurla həyata keçirilməsi cəmiyyətin dinamik inkişafını təmin edirsə, həmin islahatlar həm dövlətçiliyin möhkəmlənməsində, həm də cəmiyyətin tərəqqisində mühüm amil kimi qiymətləndirilə bilər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin yeniliyini aşağıdakılar təşkil edir:

- Azərbaycanda sosial təhlükəsizliyin təmin edilməsi milli təhlükəsizliyin reallaşdırılmasının əsas indikatoru kimi dəyərləndirilir; qloballaşma şəraitində Azərbaycanda sosial təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün

- kəsizliyin daha optimal təmin olunmasında uğurlu daxili və xarici siyasətin imkanlarından istifadə olunması əsaslandırılır;
- Sosial təhlükəsizliyin mühüm sahələri olan sosial müdafiə sistemi araşdırılaraq onun hüquqi bazası təhlil olunur, bu istiqamətdə müəyyən tövsiyələr və təkliflər irəli sürülür;
 - Müasir Azərbaycan cəmiyyətində sosial təhlükəsizlik problemi kütləvi sorğu metodu vasitəsilə təhlil olunur;

Tədqiqatın nəzəri praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiyada öz əksini tapmış müddəalar müasir Azərbaycan cəmiyyətinin təhlükəsizliyi probleminin müxtəlif aspektlərinin elmi-nəzəri baxımdan araşdırılması, habelə həmin problemin praktik məsələlərinin reallaşdırılması, daha optimal istiqamətdə təkmilləşdirilməsi üçün faydalı ola bilər. Araşdırma nəticəsində əldə olunmuş nəticə, təklif və tövsiyələrdən təhlükəsizliyin müxtəlif aspektləri, o cümlədən sosial təhlükəsizlik ilə bağlı tədris kurslarında istifadə edilə bilər. İş ölkəmizdə əhalinin müxtəlif qruplarının sosial təhlükəsizliyini gücləndirmək istiqamətində dövlətin həyata keçirdiyi tədbirlər, müxtəlif təşkilatların işləyib hazırladığı və reallaşdırdığı layihələr baxımından da müəyyən əhəmiyyət kəsb edir.

Dissertasiyanın aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqatın məzmunu və əsas müddəaları məqalələr şəklində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının (AAK) norma və tələblərinə uyğun yerli və xarici jurnallarda, eləcə də respublika və beynəlxalq səviyyəli elmi konfransların materiallarında öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı: Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Sosiologiya kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi: 351 700 işarədir. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və əlavədən ibarətdir. Dissertasiyanın giriş hissəsi 11 səhifə, birinci fəslə 42 səhifə, ikinci fəslə 49 səhifə, üçüncü fəslə 41 səhifə, nəticə hissəsi 6 səhifə, ədəbiyyat hissəsi 16 səhifə, əlavə hissəsi 7 səhifədir. Dissertasiya işi ümumilikdə 182 səhifə, 24 cədvəl, 7 şəkil, 1 sxem, 307 845 işarədən ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **“Giriş”** hissəsində mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, obyekt və predmeti, elmi yeniliyi, nəzəri-metodoloji əsasları və empirik bazası, elmi-nəzəri və praktiki əhəmiyyəti öyrənilmişdir.

“Azərbaycanda sosial təhlükəsizliyin formalaşmasının əsas mərhələləri və elmi nəzəri əsasları ” adlanan birinci fəsil üç paragrafdan ibarətdir və nəzəri xarakter daşıyır. Burada problemin sosioloji öyrənilməsinin nəzəri-metodoloji aspektləri araşdırılır, Azərbaycan cəmiyyətinin formalaşmasının sosial-tarixi mərhələlərinin və milli təhlükəsizlik anlayışının mahiyyəti, məzmunu və spesifik xüsusiyyətlərinin izahı verilir, milli təhlükəsizliyə dair elmi ədəbiyyatdakı əsas yanaşmalar ətraflı nəzərdən keçirilir və bu məsələlərin identiklik proseslərinin ümumi strukturunda yeri göstərilir.

Bu fəslin **“Sosial təhlükəsizliyin konseptual və praktik əsasları.”** adlanan birinci paragrafında göstərilir ki, milli inkişaf strategiyası ölkənin həm xarici aləmdən qaynaqlanan hərbi-geostrateji, geosiyasi və geoiqtisadi vəziyyətini, həm də daxili iqtisadi, siyasi, sosial və mənəvi inkişafının spesifik keyfiyyətlərini və s. kimi məsələləri nəzərə alır.¹²

Dövlətin milli təhlükəsizliyi geniş mənada dövlətin suverenliyini, etnik mənşəyindən, dinindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlarının azadlığını, təhlükəsizliyinin və toxunulmazlığının təmin olunmasını əhatə edir. Bu mənada milli təhlükəsizliyin əsas hədəfləri dövlət-onun Konstitusiyaya quruluşu, müstəqilliyi, ərazi bütövlüyü, sərhədlərinin toxunulmazlığı və s., vətəndaş-onun hüquq və azadlıqları, cəmiyyət-onun maddi və mənəvi sərvətləridir.¹³

Bu paragrafın nəticəsi olaraq aşağıdakı qənaətə gəlinmişdir:

1. Milli inkişaf srategiyası bir-biri ilə eyni statusda və dəyərdə

¹² Дзалиев, М. И. Проблемы безопасности: теоретико-методологический аспект. / Дзалиев М.И., Романович А.Л., Урсул А.Д. Москва: Друг, - 2001. - 191с. с161

¹³ Прохожева, А. А. Общая теория национальной безопасности: Учебник / Москва: РАГС, - 2002. - 320с,с32

olan milli inkişaf və milli təhlükəsizliyin (daxili və xarici) əsas ölçülərini və tələblərini əks etdirir, hər iki sahə üzrə ayrıca konsepsiyanın yaradılması və həyata keçirilməsini bir vəzifə kimi qarşıya qoyur.

2. Milli maraqların dövlətin ərazisinin, əhalisinin, təbii resurslarının müdafiəsi imperativindən çıxış etməklə formalaşdırıldığı şəraitdə hərbi qüvvə hakimiyyətin və dövlətin qüdrətinin vacib atributu kimi çıxış edir.

3. Milli təhlükəsizlik daxili və xarici təhlükələrdən qorunmaq məqsədi ilə dövlət tərəfindən həyata keçirilən siyasi, iqtisadi, sosial, hüquqi tədbirlər sistem ilə, habelə çevik daxili və xarici siyasətlə bağlıdır.¹⁴

Dissertasiyanın birinci fəslin ikinci paragrafı “**Müstəqillik illərinə qədərki dövrdə Azərbaycanda sosial təhlükəsizliyin təmin olunması yolları və xüsusiyyətləri**” adlanır. Bu paragrafda Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin hakimiyyəti dövrünə və SSRİ-nin hakimiyyəti dövrünə müraciət edilərək göstərilir ki, AXC-nin hakimiyyəti dövründə sosial təhlükəsizlik tədbirləri məhz həmin vaxt əhalinin müxtəlif kateqoriyalarına mövcud imkanlar çərçivəsində tətbiq olunmağa başlanılmışdır.

Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin fəaliyyəti dövründə sosial müdafiənin insanların mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılması sahəsində vacib işlər görülmüşdür. 1920-ci il yanvarın 5-də müxtəlif ticarət-sənaye, neft sənayesi, bank müəssisələri nümayəndələrinin, ayrı-ayrı sahibkarların təşəbbüsü nəticəsində şəhər rəisinin yanında çağırılmış müşavirənin qərarı ilə Bakı Şəhəri Rəisi Yanında Zəruri Ərzaqların Ucuzlaşdırılması Komitəsi yaradılmışdı. Komitənin əsas vəzifəsi Bakı şəhərinin ehtiyacı olan əhalisinə yardım göstərmək idi. Sözügedən komitənin hazırladığı nizamnaməni 1920-cı il fevralın 7-də ticarət-sənaye və ərzaq naziri təsdiq edilmişdir. Komitə martın 4-də

¹⁴ Эйвазова, Т. Р Национальная безопасность независимого Азербайджанского государства: сущность и обеспечение. // Казань: Обмен знаниями в образовательном процессе. Сборник научных трудов, - за март 2021. - с.93-97

qeydiyyatdan keçmişdir.¹⁵

Azərbaycan cəmiyyətinin sosial təhlüksizliyinin təmini AXC-nin süqutundan sonra yeni bir tarixi pilləyə qədəm qoydu. SSRİ-nin qurulması Azərbaycan cəmiyyətinin ümumi Sovet cəmiyyətinə çevrilməsi ilə nəticələndi.

Azərbaycan SSR 1920-ci il aprelin 28-də yaranmışdır. Azərbaycanda da geniş miqyaslı mədəni quruculuq çoxlu səhv və nöqsanlarla müşayiət olunmuşdu. B.Lominadze hələ 1920-ci ilin oktyabrında AK (b) P-nin II qurultayındakı çıxışında bildirmişdi ki, *“müsəlməna etibar etmək olmaz, ola bilsin ki, o yaxşı kommunistdir, ancaq müsəlmandır, onun qəlbində müsəvat ruhu vardır.”*¹⁶

Ümumən bu illərdə Azərbaycanda 40 mindən çox azərbaycanlı repressiyaya məruz qalmışdı. Repressiya qurbanlarına isə *“xalq düşməni”*, *“dövlətin milli mənfəyi üçün təhlükə yarada biləcək şəxslər”* və s. kimi adlar verilirdi və bu kimi məsələlər xüsusi nəzarətdə saxlanılırdı. Əslində isə milli mənafe müstəvisi tam başqa bir elementlərin məcmusudur.¹⁷

XX əsrin sonunda Sovet İttifaqının və Varşava Müqaviləsi Təşkilatının dağılması, Qərblə Şərq arasında siyasi, ideoloji və hərbi qarşıdurmanın başa çatması bütün dünyada geosiyasi vəziyyətin ciddi şəkildə dəyişməsinə səbəb oldu.

Beləliklə, müstəqillik illərinə qədərki dövrdə Azərbaycanda sosial təhlükəsizliyin təmin olunması yolları və xüsusiyyətləri ilə bağlı məsələləri müəllif yanaşması olaraq aşağıdakı kimi ümumiləşdirməyi məqsədəuyğun hesab edirik:

1. Zənnimizcə, iyirmi üç aylıq hakimiyyəti dövründə AXC rəhbərləri sosial təhlükəsizlik sferasında əsaslı işlər görmüş, Azərbaycanda sosial təhlükəsizliyin əsasını qoymaqla, bütövlükdə xalqın hə-

¹⁵ Azərbaycan Milli Ensiklopediyası : [25 cildə] / baş red. M. K. Kərimov. — Bakı: “Azərbaycan Milli Ensiklopediyası” Elmi Mərkəzi, 2007. — Xüsusi cild. 884s.

239s

¹⁶ Azərbaycan sovet rejimi şəraitində [Elektron resurs] URL: <http://kayzen.Azərbaycan tarixi /13138/>

¹⁷ Azərbaycan sovet rejimi şəraitində [Elektron resurs] URL: <http://kayzen.Azərbaycan tarixi /13138/>

yat səviyyəsini yüksəltməyə çalışırdılar.¹⁸

2. XX əsrin 20-90-cu illərində Azərbaycanda kamil sovet təhsil sistemi yaradıldı, elm, ədəbiyyat və incəsənət inkişaf etdirilməklə yanaşı həm də sosial-siyasi təhlükəsizliyin təmini nəinki milli mənafeyə xidmət etmirdi, milli mənafelərin ümumi bir “sovet cəmiyyətinə xidmət” adı altında boğulması baş verirdi.

Birinci fəslin üçüncü paragrafı **“Müstəqil Azərbaycan dövlətində sosial təhlükəsizlik konsepsiyası”** adlanır. Paragrafda göstərilir ki, Azərbaycanın milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasətinin, onun nəzəri və praktik əsaslarının formalaşması, müstəqil dövlətin həyati maraqlarının çərçivəsinin müəyyənləşdirilməsi və təmin olunması, milli təhlükəsizlik mexanizmlərinin, ehtiyatlarının yaradılması, cəmiyyətin sosial-iqtisadi, siyasi və mənəvi əsaslarının yeni dəyərlər və prinsiplər əsasında qurulması və digər vəzifələr dövlət siyasətinin xüsusi istiqamətinə çevrilərək, ümumi dövlət quruculuğu prosesinin təxirəsalınmaz və vacib məsələlərinə çevrildi. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyi dedikdə isə, onun müstəqilliyinin, suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün, konstitusiya quruluşunun, xalqın və ölkənin milli maraqlarının, insanların, cəmiyyətin və dövlətin hüquq və mənafelərinin daxili və xarici təhdidlərdən qorunması başa düşülür.¹⁹

Milli təhlükəsizliyin təminində əsas məqam dövlət ərazilərinin qorunmasıdır. Təssüf ki, 1992-ci ilin əvvəllərində Ermənistan silahlı qüvvələri bir-birinin ardınca Qarabağın dağlıq hissəsində azərbaycanlıların yaşadığı əksər yaşayış məntəqlərini işğal etdilər. Birinci Qarabağ müharibəsində 20.000 nəfərədək Azərbaycan vətəndaşı həlak olmuş, 100.000 nəfər yaralanmış, 50.000 nəfər soydaşımız əlil olmuşdur. 1 milyondan çox azərbaycanlı öz əzəli torpaqlarından qo-

¹⁸ Eyvazova, T. R XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan cəmiyyətinin təkamülü təhlükəsizlik kontekstində. // Bakı: Bakı Universitetinin Xəbərləri, Sosial-siyasi elmlər seriyası., - 2015. - №3. s.115-124.

¹⁹Azərbaycan Milli Ensiklopediyası : [25 cilddə] / baş red. M. K. Kərimov. — Bakı: “Azərbaycan Milli Ensiklopediyası” Elmi Mərkəzi, 2007. — Xüsusi cild. 884s, 306s

vulmuş, hal-hazırda qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətindədir.²⁰

Azərbaycan dövlətçiliyi beynəlxalq hüququ təmin etmək və işğalda olan torpaqlarını azad etmək üçün 2020-ci il sentyabrın 27 də əks-həmlə əməliyyatı həyata keçirməyi qərara aldı. “44 günlük müharibə” adı ilə tarixə düşən Azərbaycan Respublikasının haqq savaşı şəhidlərimizin qanı və ölkə başçısının düzgün siyasəti nəticəsində işğalda olan torpaqlarımızın böyük əksəriyyətinin işğaldan azad olunması ilə başa çatdı.

Beləliklə bu paraqrafda qeyd edilən bütün fikirləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

1. Milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasəti dövlətin və cəmiyyətin ümumi vəziyyətindən, inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq sabit, yaxud dəyişkən olur, milli tələbata uyğun yeniləşir, təkmilləşir və əsas dövləti vəzifələrin həlli ilə əlaqələndirilir.

2. Təhlükəsizliyin təminatı qlobal miqyaslı vahid iyerarxik təhlükəsizlik sisteminin fəaliyyət göstərməsini tələb edir. Vahid iyerarxik təhlükəsizlik sisteminin fəaliyyəti isə bilavasitə sülh və dostluq şəraitdə cəmiyyətin fəaliyyəti ilə bağlıdır. Sabit cəmiyyət sabit siyasəti situmulyasiya edir. Regional kommunikasiyaların fəaliyyəti, sosial-iqtisadi əlaqələr, siyasi maraqların toqquşmasına səbəb olan siyasətdən qaçınmalar, dövlətlər arasında mehriban qonşuluq siyasəti qlobal iyerarxik təhlükəsizlik sisteminə töhvələr verə bilər.

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin əsas cəhətlərini aşağıdakılar müəyyənləşdirir: daxili və xarici siyasətdə milli mənafelərin müdafiəsi, milli mənafelərə uyğun olaraq dost dövlətlərin sayının artırılması, sülh siyasəti, ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsi, iqtisadi təxribatın qarşısının alınması, millətin sağlam inkişafının təmin edilməsi, maddi və mənəvi sərvətlərin qorunması. Sosial təhlükəsizlik milli təhlükəsizlik sahəsinin bir hissəsi olub, onun va-

²⁰ Həsənov, H. Ümummilli lider Heydər Əliyevin ermənilərin işğalçılıq siyasətinin və azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırımının ifşa olunmasına rolu // Xalq qəzeti. - 2013, 13 dekabr. - №348. – s. 2

cib istiqamətlərindəndir.²¹.

İkinci fəsil “**Azərbaycanda sosial təhlükəsizliyin hüquqi əsasları və iqtisadi sahədə reallaşması xüsusiyyətləri**” adlanır. Bu fəsildə sosial təhlükəsizliyin sosial, iqtisadi və siyasi əsasları verilməklə bərabər sosial təhlükəsizliyin mühüm komponentləri açıqlanır. İkinci fəsil üç paragrafa ayrılmış və ayrı-ayrılıqda təhlillər aparılmışdır.

Bu fəslin birinci paragrafı “**Azərbaycan Respublikasında sosial təhlükəsizliyin hüquqi bazasının yaradılması və inkişafı**” adlanır. Bu paragrafda qeyd olunur ki, hələ dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonrakı illərdə Heydər Əliyev yeni iqtisadi sistemə keçidin iqtisadi inkişaf üçün vacibliyi prinsipini irəli sürməklə yanaşı, eyni zamanda keçid prosesində əhalinin sosial maraqlarının təminatını, xüsusən aztəminatlı insanların sosial müdafiəsini, iqtisadi potensialın ilk növbədə xalqın rifahına yönəldilməsini dövlət qarşısında strateji vəzifələrdən biri kimi müəyyən etdi.

Əksər hallarda yaranmış vəziyyətdən, maliyyə ehtiyatlarının həcmindən, qarşıya qoyulan məqsədlərdən və prioritetlərdən asılı olaraq, sosial müdafiə elementlərinin xüsusi çəkilərin nisbətinin düzgün qurulması problemi ayrı-ayrı dövlətlərin hökumətlərinin əsas problemləri olaraq özünü göstərir. Bu problemin ən optimal yolla həlli hökumətlərin öz vətəndaşları qarşısında səmərəli sosial siyasət həyata keçirməsinin bilavasitə göstəricisidir.

Beləliklə, bu paragrafın nəticəsini aşağıdakı kimi ümumiləşdirmişik:

1. Sosial müdafiə pulla müavinət və pensiya formasında, natural formada, eləcə də sosial müdafiə obyektli olan şəxslərə göstərilən müxtəlif xidmətlər yolu ilə həyata keçirilə bilər. Sosial müdafiənin həyata keçirilməsinin bir forması da sosial sığortadır. Az inkişaf etmiş ölkələrdə sosial sığorta haqqlarının azlıq təşkil etdiyi ödəmələrin işəgötürən tərəfindən ödənilməsi görülməkdədir. Bu da sosial sığorta hallarının baş verdiyi halda sığorta alana dəymiş ziyanın tam,

²¹ Эйвазова, Т. Р Национальная безопасность независимого Азербайджанского государства: сущность и обеспечение. // Казань: Обмен знаниями в образовательном процессе. Сборник научных трудов, - за март 2021. - с.93-97

müfəssəl ödəməyə yetmədiyi qənaətə gəlinir.

2. H. Əliyevin dövlətçiliyimiz bütün sahələrində olduğu kimi sosial sahə ilə də bağlı ideyalarının daha geniş müstəvidə reallaşmasına, əhalinin sosial müdafiəsi tədbirlərinin daha da genişləndirilməsinə və həmin sahədə mühüm islahatların keçirilməsinə şərait yaratdı. Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasət nəticəsində sosial müdafiə sistemi sürətlə dəyişən paradigmalara uyğun şəkildə və müasir dünyada gedən proseslərə cavab verəcək şəkildə təkmilləşdirilir.

3. Digər iqtisadi və sosial cəhətdən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycan Respublikasında da sosial xidmətin təşkilinin iqtisadi aspektləri dövlət büdcəsinin vəsaiti, ödənişli əsaslarla sosial xidmət göstərilməsindən əldə olunan vəsaitlər, hüquqi və fiziki şəxslərin ianələri, qrantlar, eləcə də qanunla nəzərdə tutulan digər mənbələr hesabına maliyyələşdirilir.²²

İkinci fəslin ikinci paragrafı **“Sosial təhlükəsizliyin təmin olunmasında məşğulluq amili”** adlanır. Bu paragrafda göstərilir ki, hüquqi dövlətdə sosial siyasətin tətbiq olunduğu sahələrdən biri və başlıca prioritet sahə məşğulluğun səmərəli və düzgün təmini sahəsidir. Məşğulluq haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunda göstərilmişdir: Məşğulluq-Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının, Azərbaycan ərazisində yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslərin və əcnəbilərin Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə zidd olmayan və bir qayda olaraq onlara qazanc (gəlir) gətirən hər hansı fəaliyyətidir.²³

Əhalinin məşğulluq probleminin həllində əsasən üç prinsip rəhbər tutulur. Birinci prinsip ölkə qanunvericiliyinə əsalanmaqla və

²² Eyvazova, T. R. Azərbaycan Respublikasında sosial sahədə dinamik şəkildə aparılan islahatlar sosial problemlərin həllinə yönəlmişdir. // Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Bakı Dövlət Universiteti Sosial elmlər və Psixologiya fakültəsi Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin 25 illik yubleyinə həsr olunmuş “Çağdaş dövr və sosial elmlərin aktual problemləri” mövzusunda Ümumrespublika elmi-praktik konfransın materialları, - Bakı: - 2016, - s.441-443

²³ Məşğulluq haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2 iyul 2001-ci il 170 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir

ya konstitusiyaya ilə vətəndaşlara verilən hüquqdur.

İkinci prinsip isə dövlətin Konstitusiyaya ilə verilən bu hüququndan istifadə üçün vətəndaşa zəruri şəraitin yaradılmasıdır. Bu isə dövlətin digər qanunverici aktı ilə təsbit olunur. Bu zaman bütün vətəndaşların əmək fəaliyyətinin və məşğulluq növünün seçilməsində sərbəst iradə nümayiş etdirilməsinə şərait yaradılır.²⁴

Üçüncü prinsip isə məşğulluq probleminin həllinə kompleks şəkildə yanaşmadan ibarətdir. Belə ki, mövcud situasiyada dövlət məşğulluğun mərkəzləşmiş üsulunu tətbiq etmir. Məşğulluğun təmin edilməsi sistemi tədricən həyata keçirilir.

Beləliklə, bu paraqrafda qeyd edilən məsələləri müəllif yanaşması olaraq belə ümumiləşdirə bilərik:

1. Sosial siyasət həm də insanlar arasında mədəni münasibətlərin inkişafına və bu münasibətlərin lokal səviyyədə reallaşmasına kömək edir. Bu isə öz növbəsində insanın optimal inkişafı və onun yaradıcı xüsusiyyətlərinin inkişafına zəmin yaradır. Deməli, sosial siyasət vacibliyi məqbul olan sahədə dəyişiklik etməklə yanaşı, həm də mövcud yeni imkanlardan yararlanmağı nəzərdə tutur.²⁵

2. Hal-hazırda mövcud olan disbalansın səbəbi az göstərilən yaşayış minimumu deyil, yüksək istehlak qiymətləridir. Bu gün hökm sürən bahalığa səbəb bəzi məmurların himayə etdiyi inhisarçı topdansaşıçılardır. Hesab edirik ki, dövlət yaşayış minimumu ilə istehlak kreditləri arasındakı tarazlığı saxlamaq üçün inhisarçı topdansaşıçılara nəzarəti artırmalıdır.

3. İşsizlik müavinətinin məbləğinin yüksək olmaması müsbət hal kimi qəbul edirik. Çünki, müavinətin yüksək olduğu təqdirdə əmək qabiliyyətli və əmək fəaliyyəti yaşında olan şəxsdə əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaqda tənbellik yaranacaq və dövlətin “sədəqəsi” hesabına yaşama şansı olacaqdır.

²⁴ Azərbaycan Respublikasının məşğulluq strategiyası (2006-2015-ci illər): Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 oktyabr 2005-ci il, 1068 sayılı sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.

²⁵ Eyvazova, T. R. Məşğulluq sosial təhlükəsizliyin mühüm amili kimi // Bakı-Geostrategiya, Beynəlxalq ictimai-siyasi, elmi-nəzəri jurnal, 2021. №01 (61). s.128-132.

İkinci fəsilin “**Əhalinin sosial müdafiəsi sosial təhlükəsizliyin əsas elementi kimi**” adlı sonuncu paragrafında göstərilir ki, sosial təhlükəsizliyin mühüm komponenti olan sosial müdafiə sistemi ictimai əhəmiyyətli və qanunla müəyyənləşdirilmiş fenomen kimi XIX əsrin ikinci yarısı - XX əsrin əvvəllərində Qərbi Avropa ölkələrində (Almaniyada, Avstriyada, Macarıstanda, Finlandiyada və Rusiyada) formalaşmağa başlamışdır. Sistemin qurulması barədə ilk sosial qanun Almaniyada kansler Otto fon Bismark tərəfindən qəbul edilmiş və az sonra bir sıra digər Avropa ölkələri də bu təcrübədən yararlanmağa başlamışlar. Geniş formada izah olunan sosial müdafiə və sosial təhlükəsizlik termini isə ilk dəfə XX əsrin əvvəllərində ABŞ-da, daha sonra isə digər inkişaf etmiş ölkələrdə işlənmişdir.²⁶

İngilis dilindən “*social security*” termininin hərfi tərcüməsi sosial təhlükəsizlik, sosial qarantıya, sosial mühafizə, sosial müdafiə kimi tərcümə olur.

Bu məqamda Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 38-ci maddəsində vətəndaşların sosial təminat hüququ haqqında müddəalar diqqəti cəlb edir: “Hər kəsin sosial təminat hüququ vardır. Təqaüdlərin və sosial müavinətlərin minimum məbləği qanunla müəyyən edilir. Dövlət xeyriyyəçilik fəaliyyətinin, könüllü sosial sığortanın və sosial təminatın başqa növlərinin inkişafı üçün imkanlar yaradır.”²⁷

Belə deyə bilərik ki, hər bir dövlətin müasir sosial müdafiə sistemi üç elementdən ibarətdir: sosial yardım, sosial sığorta, və sosial müavinətlər.

Bu paragrafın nəticə olaraq belə qənaətə gəlmişik ki,

1. Sosial sığorta işinin aparılması praktikasını belə münasibətlərin optimal formasını yaratmışdır: ixtisaslaşdırılmış təşkilat (sığortaçı) sığorta olunanların pay haqqları hesabına sığorta fondu yaradır

²⁶Rəcəbli, H.M. Azərbaycan Respublikasının sosial müdafiə sistemi. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. / H.M.Rəcəbli. - Bakı : MBM, - 2012. - 408s, 11s

²⁷Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası // 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmişdir (24 avqust 2002-ci il tarixdə olan dəyişiklik və əlavələr). – Bakı: Qanun, – 2002, – 48 s, 15s

və onlara dəymiş zərərləri sığorta ödənişləri ilə təmin edir.²⁸

2. Pensiya təminatı sektorunda problemlər qalmaqdadır. Belə ki, pensiyanın məbləği ilə ödənilən sosial sığorta haqları arasında uyğunsuzluqlar vardır.

3. Azərbaycan Respublikasında əhalinin sosial müdafiə formasından biri olan tibbi sığorta Azərbaycan Respublikası əhalisinə sağlamlığının qorunması məqsədi ilə sığorta hadisəsi baş verdikdə tibbi sahədə xidmətlərin göstərilməsi və dərman yardımını almasına təminat verir.²⁹

Tədqiqatın “ **Azərbaycanda sosial təhlükəsizliyin təmin olunmasında yeni perspektivlər**” adlanan üçüncü fəsilində sosial təhlükəsizliyin müasir şəraitdə tətbiqindəki əsas göstəricilər təhlil edilir. Sosial təhlükəsizliyin təmini məsələsinin perspektivləri açıqlanır. Bu sahənin təmini prosesindəki çatışmamazlıqlar təhlil olunur.

Üçüncü fəslin birinci paragrafi “**Sosial-iqtisadi və mədəni layihələr sosial təhlükəsizliyin həyata keçirilməsində başlıca amil kimi**” adlanır. Bu paragrafda sosial, iqtisadi layihələrin işlənib hazırlanması və tətbiqi vacib olan sahələr tətbiq olunur. Bu layihələrin sosial təhlükəsizliyin təmini prosesində yeri və rolu müəyyənləşdirilir.

Azərbaycan Respublikası milli iqtisadiyyatın inkişaf perspektivi üzrə strateji yol xəritəsində təhsildə insan kapitalının formalaşdırılması vacib məqam kimi qiymətləndirilir.³⁰

Bu nöqteyi nəzərdən Prezident İlham Əliyev Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasının (ADNA) 90 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli mərasimindəki çıxışı diqqəti cəlb edir: “*Biz çalışırıq ki, Azərbaycanda bu sahəyə daim diqqət göstərilsin, praktiki tədbirlər görülsün, həm təhsil sisteminin maddi-texniki bazası güclənsin, eyni*

²⁸ Eyvazova, T. R Ərzaq təhlükəsizliyinin tətbiqi vacib sosial hadisə kimi. // BDU Sosial elmlər və psixologiya fakültəsi təhsil və cəmiyyət “Gənc tədqiqatçıların beynəlxalq elmi-praktik konfransının materialları.”, - Bakı: - 20 aprel, - 2018. - s. 290-292

²⁹ Эйвазова, Т. Р Особенности обязательного медицинского страхования в Азербайджанской Республике. // Одесса: Актуальные проблемы философии и социологии. Научно-практический журнал, - 2018, - Выпуск 22. - с.183-185,

³⁰ Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 iyun 2009-cu il 833 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.

*zamanda və ən önəmlisi təhsilin keyfiyyəti artsın. Həm orta, həm də ali məktəblərdə bu proses ardıcılıqla, vahid sistem şəklində aparılmalıdır və aparılır”.*³¹

Beləliklə, sosial təhlükəsizliyin həyata keçirilməsindəki başlıca amil olan sosial-iqtisadi və mədəni layihələrə dair məsələləri aşağıdakı kimi ümümləşdirə bilərik:

1. "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı 2004-2008, 2009-2013, 2014-2018 sosial-iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün hazırlanmış və həyata keçirilmişdir. Nəticədə əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması sahəsində uğurlar çoxalmışdır.

2. 44 günlük savaşda əldə etdiyimiz Zəfər Azərbaycanda yeni quruculuq və bərpa siyasətinin başlanğıcı oldu."Qarabağa Böyük Qayıdış" proqramı cərçivəsində böyük sosial-iqtisadi layihələr həyata keçirilməkdədir. Bu layihələrin reallaşdırılması sosial təhlükəsizliyin təmin olunması müstəvisində sosial sferanın da inkişafını labüd edəcəkdir.

3. Təklif edirik ki, dövlət tərəfindən qaçqın və məcburi köçkünlərə tətbiq olunan imtiyazların saxlanılması nəinki, qaçqın və məcburi köçkünlərin qayıtmasına stimül olacaq, eləcə də əslən Qarabağdan olmayan əhalinin də Qarabağda məskunlaşmasına şərait yaradacaqdır.

Nəhayət, üçüncü fəslin ikinci paragrafı "**Müasir Azərbaycan cəmiyyətində sosial təhlükəsizlik probleminin milli şüurda inkişafı**" adlanır. Bu paragrafda empirik tədqiqatın metodoloji və metodiki bazası, prosedurları haqqında ətraflı məlumat verilir, sorğuda qoyulmuş suallar ətraflı əhlil olunur, onların interpretasiyası verilir. Göstərilir ki, sorğu anketi rayonlaşdırma prinsipinə əsaslanır və respondentlər Bakı (Səbayıl və Yasamal rayonları) və ətraf qəsəbələr (Keşlə, Sahil, Ələt, Qızıldaş, Sanqaçal), həmçinin Ağstafa, Qazax, Şəmkir, Lənkəran, Gəncə sakinlərini əhatə edir. Sorğuda seçmənin

³¹ Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi internet səhifəsi, rəsmi səhifə İlham Əliyev ADN-nın 90 illik yubleyinə həsr olunmuş mərasimdə iştirak edib. 23noyabr2010 URL:<https://president.az/articles/1141/print>

təsadüfi, təkrarsız, çoxpilləli və rayonlaşdırılmış növlərindən istifadə olunmuş, 397 respondentli əhatə etmişdir.

Apardığımız sorğunun nəticələrinə uyğun olaraq sosial təhlükəsizlik probleminin nəzəri-praktik aspektlərinin öyrənilməsi baxımından əhəmiyyətli olan bəzi təkliflərimizi bildirmək istərdik.

Birincisi, sosial təhlükəsizlik problemi siyasi yanaşmada öz əksini tapmalıdır. Bu yanaşma müasir dünyanın çağırışlarına, ölkənin inkişaf strategiyasına və sosial baxımdan daha təhlükəsiz olmasına uyğun formalaşmalıdır.

İkincisi, sosial təhlükəsizliyin daha optimal təminatı həm də mənəvi-psixoloji və əxlaqi məsələdədir. Deməli, sosial təhlükəsizlik məsələlərinin idarə olunması idarəçiliyə xas olan yeni məqamlara ciddi diqqət yetirildikdə daha dolğun məna kəsb edir.

Üçüncü, sosial təhlükəsizlik elə problemdir ki, ona münasibətdə ictimai rəyin vəziyyəti müntəzəm surətlə təhlil olunmalıdır. Bu informasiyanın diqqətlə təklif və ümumiləşdirilməsi, zənnimizcə, sosial təhlükəsizlik problemin həllinə müəyyən kömək edə bilər.

Sonda “Müasir Azərbaycan cəmiyyətində sosial təhlükəsizlik problemi (sosioloji sorğu)”adlanan dissertasiyasında yekun və praktik yenilik olaraq aşağıdakı təklifləri irəli sürürük:

Birincisi əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan əhalinin həftəlik əyani formada iş günlərinin azaldılmasını və 4 günə endirilməsini təklif edirik. İş həftəsinin yerdə qalan bir və ya iki gününü evdə işləməklə iş həftəsinin 5 və ya 6 gününü tamamlaya bilərik. Əmək məhsuldarlığının azalmasının qarşısını alınmaq məqsədi ilə daha optimal sistemə keçməyin zamanı olduğunu düşünürük.

İkinci təklif olaraq pensiya yaşının azaldılmasını irəli sürürük. Nəzərə alsaq ki, ölkəmizdə orta ömür yaşı 75 yaş müəyyənləşdirilib. Əmək pensiyası yaşı kişilər üçün 65 yaş müəyyənləşdiyi üçün hesab edirik ki, Bu yaşda insan istər fiziki, istərsə də mənəvi yorulmuş olur.

Dissertasiya işinin “**Nəticə**” hissəsində tədqiqata yekun vurulmuş, ümumiləşdirilmiş müddəalar, elmi yenilik məqamları, bir sıra təklif və tövsiyələr verilmişdir.

Dissertasiyanın “**Əlavə**” hissəsində anket (tədqiqat instrumen-

tarisi) sorğusunun mətni təqdim olunmuşdur.

Dissertasiyanın “**Əlavə**” hissəsində anket (tədqiqat instrumen-tarisi) sorğusunun mətni təqdim olunmuşdur.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin çap olunmuş aşağıdakı elmi məqalələrində öz əksini tapmışdır:

1. Eyvazova, T. R XX əsrin əvvəllərində sosial təhlükəsizlik tədbirləri. // - Bakı: Sivilizasiya elmi-nəzəri-jurnal, - 2015. № 2, - s.183-188
2. Eyvazova, T. R XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan cəmiyyə-tinin təkamülü təhlükəsizlik kontekstində. // - Bakı: Bakı Universitetinin Xəbərləri, Sosial-siyasi elmlər seriyası., - 2015. - №3. s.115-124
3. Динамика развития социальной службы в контексте со-циальной безопасности населения. // - Самара: Азимут Научных исследований: педагогика и психология еже-квартальный научный журнал, -2016, - Том 5, № 3(16). - с.362-364
4. Azərbaycan Respublikasında sosial sahədə dinamik şəkildə aparılan islahatlar sosial problemlərin həllinə yönəlmişdir. // - Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Bakı Dövlət Uni-versiteti Sosial elmlər və Psixologiya fakultəsi Sosial elmlər və psixologiya fakultəsinin 25 illik yubleyinə həsr olunmuş “Çağdaş dövr və sosial elmlərin aktual problemləri” mövzu-sunda Ümumrespublika elmi-praktik konfransın materialları, - Bakı: - 2016, - s.441-443
5. Eyvazova, T. R. Sosial təhlükəsizliyin təmini prosesi cəmiyyə-tin rifahı naminə həyata keçirilir // - BDU Sosial elmlər və psixologiya fakultəsi: 25 il (uğurlar,problemlər, perspektiv-lər) “Gənc Tədqiqatçıların Respublika elmi-praktik konfran-sının materialları.”, - Bakı: - 17 aprel 2017. - s.165-168
6. Eyvazova, T. R Ərzaq təhlükəsizliyinin tətbiqi vacib sosial hadisə kimi. // - BDU Sosial elmlər və psixologiya fakultəsi təhsil və cəmiyyət “Gənc tədqiqatçıların beynəlxalq elmi-

praktik konfransının materialları.”, - Bakı: - 20 aprel, - 2018.
- s. 290-292

7. Особенности обязательного медицинского страхования в Азербайджанской Республике. // - Одесса: Актуальные проблемы философии и социологии. Научно-практический журнал, - 2018, - Выпуск 22. - с.183-185
8. Azərbaycan Respublikasında sosial sığorta sisteminin təşkili. // - AMİU Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 95-ci ildönümünə həsr edilmiş “Milli-mənəvi dəyərlər: ənənə və müasirlik” mövzusunda Beynəlxalq Elmi Konfransın Materialları, - Bakı: - 01- 02 may, - 2018 s.174-177
9. Məşğulluq sosial təhlükəsizliyin mühüm amili kimi // - Bakı-Geostrategiya, Beynəlxalq ictimai-siyasi, elmi-nəzəri jurnal, 2021. №01 (61). s.128-132
10. Национальная безопасность независимого Азербайджанского государства: сущность и обеспечение. // - Казань: Обмен знаниями в образовательном процессе. Сборник научных трудов, - за март 2021. - с.93-97

Dissertasiyanın müdafiəsi 30 noyabr 2021 il tarixində saat 14⁰⁰ Bakı Dövlət Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən BFD 4.04 Birdəfəlik Dissertasiya şurasının iclasında keçir.

Ünvan: AZ-1148, Bakı şəhəri, Zəhid Xəlilov, 23, korpus 2, otaq 901

Dissertasiya işi ilə Bakı Dövlət Universitetinin Elmi kitabxanasında tanış olmaq olar.

Dissertasiya və onun avtoreferatının elektron versiyası Bakı Dövlət Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 26 oktyabr 2021 il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 21.10.2021
Kağızın formatı: A5
Həcm: 42068
Tiraj: 100